

KHA VHA DZHIELE NZHELE IZWI: Arali muṅe wa thendelo a nga rengisa ndaka ine ya vha na lushaka lwa zwimela zwa mashango a nṅḁa zwine zwa zwa huvhadza mupo, zwine zwa vha zwi nga fhasi ha ndango ya mune wa thendelo, u ya nga Mulayo muṅe wa ndaka yeneyo muswa u fanela u ita khumbelo ya thendelo.

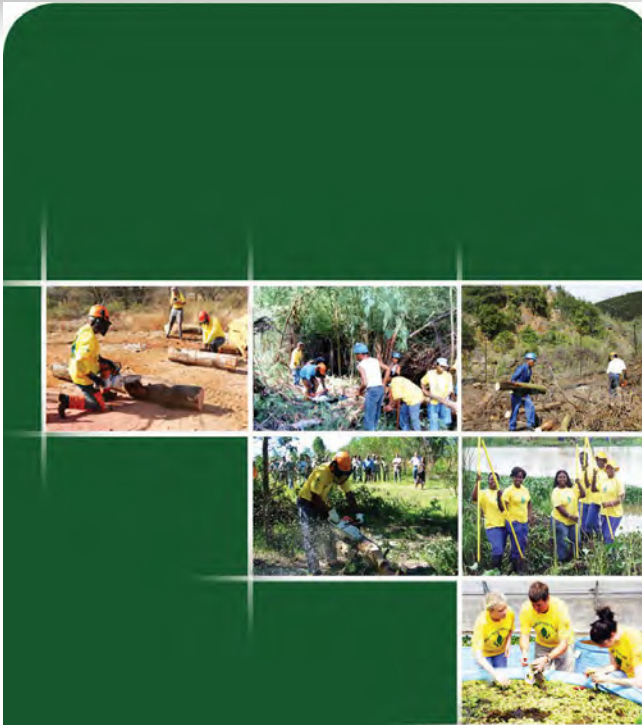
Murengisi wa ndaka inwe na inwe i sa sudzulusei u fanela uri, musu hu saathu u khunyeledzwa thendelano ya thengiselano yeneyo, a ḁivhadze murengi wa ndaka nga u tou ṅwala nga vuhone ha lushaka lwa zwimela zwa mashango a nṅḁa zwine zwa mela zwi songo ṅavhiwa zwa dovha zwa huvhadza mupo zwi re kha mutevhe nahone zwine zwa vha hone afho kha ndaka yeneyo.

Muṅe wa mavu, a tshi khou shumisana na vha Working on Water na vha Muhasho wa zwa Mupo, u tea u ranga phanḁa kha u lwa na zwimela zwi re kha mutevhe zwa mashango a nṅḁa zwine zwa mela zwi songo ṅavhiwa zwa dovha zwa huvhadza mupo.

Mbekanyamushumo ya Working for Water (WfW) yo rwelwa ṅari nga 1995 nahone tshifhingani tsho fhelaho yo vha i khou langulwa nga Muhasho wa zwa Maḁi na Maḁaka lune zwa zwino i langulwa nga vha Muhasho wa zwa Mupo. Mbekanyamushumo yeneyi yo ita ṅhanganelo na vha zwitshavha zwapo, vhane ya vha sikela mishumo, na miṅwe mihasho ya Muvhuso ya lushaka na ya mavundu, madzangano a zwa ṅhoḁisiso na khamphani dza phuraivethe. Hekhithara dzi fhiraho 2.8 wa miḁioni dza zwimela zwa mashango a nṅḁa zwine zwa mela zwi songo ṅavhiwa zwa dovha zwa huvhadza mupo dzo no ḁi bviswa.

Nga 2015 fhedzi, Mbekanyamushumo dza zwa Mupo dzo le-ludza nga zwikhala zwi fhiraho 43 911 zwa mishumo (mishumo i si ya tshifhinga tshoṅthe) ya vhatu vha bvaho kha sekhithara dza zwitshavha zwine zwa lavheselwa fhasi. Na phesenthe ya vhafumakadzi vhane vha khou dzhenelela kha thandela dza Mbekanyamushumo ya zwa Mupo: 55 – 56%.

Kha vha wane zwinzhi nga lushaka lwa zwimela zwa mashango a nṅḁa zwine zwa huvhadza mupo kha: <http://www.sanbi.org/information-resources/infobases/invasive-alien-plant-alert>

Kha vha vhiḁe nga ha lushaka lwa zwimela zwa mashango a nṅḁa zwine zwa huvhadza mupo kha **0800 205 005**

Kha vha kwamane na vha mbekanyamushumo ya Working for Water yapo u itela u wana mafhungo nga vhuḁalo kha **086 111 2468**

MBUNO NGA HA ZWIMELA ZWA MAṅWE MASHANGO ZWINE ZWA MELA ZWI SONGO ṅAVHIWA ZWA DOVHA ZWA HUVHADZA MUPO

Bambiri ya thengiso: vhezvi ha mafungo a vhutikedza ngu-do na vhezvudisi zwi tshimbilelanaho na Kharikhulamu na Thathuvho ya Tshitatamennde tsha Mbekanyamaitele (CAPS) na Luṭa lwa Pfunzo Nyiswaphanda na Vhezvudisi, Saints ya zwa Matshiliso ya Gireidi 7-9

Afrika Tshipembe ndi shango ḵa vhu furaru (30) nga u omesa kha ḵifhasi nahone ḵi na maḵi maṭuku ane a tea u shumiswa nga muthu muthi u fhirisa kha mashango ane a dzhiwa u pfi o omesa u ḵi fhiru, u fana na ḵa Namibia na ḵa Botswana (NWRs, 2013). Sa izwi ri na zwiko zwa maḵi a nweaho zwine zwi si vhe zwinzhi kha ḵa Afrika Tshipembe ri tea u vha na vhezvondo ha uri ri langa na u shumisa hani zwiko zwenezwo, ngamaanda arali wa nga sedza zwa uri “vhezvuzhi ha milambo yashu i vho shululela madamuni; matzhava e a vha a tshi ita 50% ya shango zwa zwino ha tsha wanalea; tshikafhadzo ya ndowetshumo na ya mahayani i khou namba i tshi ḵana; na nyengedzedzo ya thodea ya 52% yo pimiwaho nga u tou angaredza i khou humbulelwa uri i do vha hone kha miwaha ya 30 i daho (nga nthani ha tshitshavha tsho engedzedzeaho na thodea yo engedzedzeaho u bva kha dowe-tshumo ya zwa vhezvuduzi)” (DEAT, 1999).

Zwiitisi zwo vhalaho (kha zwinzhi zwi re hone) zwi khakhisa u vha hone ha maḵi kha ḵa Afrika Tshipembe:

- Zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo zwi fanaho na tshimela tshi bvaho kha ḵa Amerika tshi melaho maḵini u itela mbonalo ya u nakisa tshine kha mashango manzhi na kha ḵa muno tsho no shanduka tshene ya maḵini i sa tsha langeaho, zwi kwama ndadzo ya madamu na milambo siani ḵa kuvhulungelwe kwa maḵi.
- Zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa mela zwi songo ṭavhiwa zwa dovha zwa huvhadza mupo zwi a ṭodavho maḵi manzhisa u fhirisa miri ya ngwaniwapo lune zwa nga kha ḵi khakhisa tshikalo tsha maḵi a re mavuni.
- Nga nthani ha vhusimamiri, movha na zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo, ndi 9% fhedzi ya mvula ine ya swika kha milambo yashu. (Phesenthe ya tshikati tsha mvula kha shango ḵoṭhe ndi 31%).

Naa lushaka lwa zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo ndi mini?

- Zwine fungo ḵa uri “lushaka lwa zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo” ḵa amba zwone ndi uri ndi zwipuka, zwimela kana zwivhumbwa zwiḵwe na zwiḵwe zwiṭuku zwine zwa ḵiswa nga muthu fhethu hune ha sa vhe hayani hazwo u ya nga lwa mupo zwine zwa sia zwi tshi ita haya hazwo fhethu afho huswa he zwa ḵiswa hone lune zwa ḵisa khombo kha zwiḵwe zwipuka, zwimela kana zwiḵwe zwivhumbwa zwiṭuku;

- **KHA VHA DZHIELE NZHELE IZWI:** Zwi vhezvuhogwa u dzhiela nzhele zwauri a si lushaka lwa zwimela zwoṭhe zwine zwa bva kha maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo

Ndi ngani ri tshi tea u vhezvaela nga zwimela zwa mashango a nnda zwine zwa mela zwi songo ṭavhiwa zwa dovha zwa huvhadza mupo?

Musi mulimi kana muḵe wa mavu a tshi ḵana u lenga u fhe-lisa lushaka ulwu lwa zwimela, zwi vha zwi khou ḵana u vha na mutsindo kha ndeme na vhezvvedzi ha mavu. Lushaka lwa zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo lu a kona u huvhadza zwi tshilaho hanefho kha vhezvho hazwo na kutshilele kwa hone kwa vhezvuhogwa kwo fhambanaho vhezvukati ha zwimela na zwipuka shangoni nga ndila dzo fhambanaho:

Zwi vha na mutsindo kha madi – musu zwimela zwa maḵwe mashango zwi tshi dzhenela fhethu hune maḵi a ima hone, zwi fhungudza tshikalo tsha ya maḵi uri a sa kone u swika milamboni na madamuni, nahone zwi nga kona na u xisa milambwana ya sa tsha elela. Zwi dovha zwa tsira masana a ḵuvha kha zwi-tshilaho maḵini, nahone zwi nga ita uri zwifuwo zwi fhele nga u nwele kotho.

Zwi shumisa pfushi dzi bvaho mavuni – lushaka lwa zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo zwi hula nga u ṭavhanya zwine zwa amba uri zwi shumisesa vhezvuzhi ha pfushi dzi bvaho mavuni, zwa sia zwi tshi fhungudza pfushi dzine dza tea u waniwa nga zwimela zwa ngwaniwapo.

Zwi fhungudza mveledziso ya zwa vhezvulimi – lushaka lwa zwimela zwa maḵwe mashango zwine zwa huvhadza mupo zwi a ita tshene dza zwiliḵwa zwa dovha zwa kona u fhungudza u mela ha zwiliḵwa, nga u fhedza maḵi na pfushi kha murongwe, na nga u tshikafhadza khaḵo nga mbeu yazwo.

Zwi vha zwivhaswa kha mililo – khuni dzi songo omaho u fana na dza Mupaini, dzi anzela u wanala fhethu hune ha vha na ḵaka ḵo pinzanaho. Dzone dzi fara mulilo nga u ṭavhanya nahone mulilo wa hone u a fhisesa sa izwi zwi tshi u lelutshela u duga, izwi zwi ḵanisa tshinyalelo ine ya vhangwa nga mililo.

Mbuelo ya zwa vhezvuduzi ine ya nga ḵiswa nga zwimela zwa mashango a nnda zwine zwa huvhadza mupo ndi ifhio?

Musi zwimela zwa mashango a nnda zwine zwa huvhadza mupo zwo no remiwa, zwi a kona u shumiswa sa khuni, zwishumiswa a u fhaṭa, sa migo ya (vha-kegulu na vha-kalaha), na thundu ya nduni.

Naa ndi mini zwine ra tea u zwi ḵivha?

Kha ḵa Afrika Tshipembe, lushaka lwa zwimela zwa mashango a nnda zwine zwa huvhadza mupo zwi langulwa nga Mulayo wa National Environmental Management Biodiversity Act wa 2004 (Mulayo wa Nomboro Ya vhu 10 wa 2004) (NEMBA) na Ndan-gulo dzi elanaho nawo dza Alien and Invasive Species (AIS) dza 2014.

Pfanelo dza Vhezvhe vha Mavu malugana na zwimela zwine zwa huvhadza mupo:

Ndi mushumo wa muḵe wa mavu u ḵivha nga ha lushaka lwa zwimela zwine zwa vha kha mutevhe u sumbedzaho lushaka lwa zwimela zwine zwa huvhadza mupo, na u tevhezvha mishumo i tshimbilelanaho na khethekanyo dza zwimela zwa lushaka lwonolwo.

Muḵe wa mavu muḵwe na muḵwe u fanela u:

- vhezvha lushaka lwa zwimela zwine zwa vha kha mutevhe u sumbedzaho lushaka lwa zwimela zwine zwa huvhadza mupo zwine zwa mela mavuni awe kha Muhasho wa zwa Mupo;
- dzhia maga a u langa lushaka lwa zwimela zwine zwa vha kha mutevhe wa lushaka lwa zwimela zwine zwa huvhadza mupo;
- thivhela uri zwi songo ḵana u endelega;
- ita maga oṭhe o teaho a u thivhela kana u fhungudza u vha-sala ha kutshilele kwavhezvukati kwa vhezvuhogwa vhezvukati ha zwimela na zwipuka shangoni.

